

Alen KALAJDŽIJA

MUHAMED ŠATOR: BOSANSKI/HRVATSKI/SRPSKI JEZIK UBIH DO 1914. GODINE

(Univerzitet "Džemal Bijedić", Fakultet humanističkih nauka, Mostar, 2004)

Mjesec juli 2004. u gradu Mostaru bio je ispunjen uistinu pažnje vrijednim događajima među kojima treba istaknuti i pojavu knjige *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do 1914. godine* u izdanju Fakulteta humanističkih nauka u Mostaru. Nažalost, radost naučne javnosti pomućena je u istome ovom mjesecu iznenadnom smrću autora ove studije – rahmetli Muhameda Šatora – koji je ostavio vrijedan istraživački pečat na povijesnoj retrospektivi razvoja bosanskoga jezika. Smrt ovoga velikog čovjeka ostavila je prazninu ne samo u gradu Mostaru, gdje je rahmetli profesor Šator radio i djelovao već i na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, jer je upravo on, Muhamed Šator, proučavajući jedan od važnih segmenata bh. društva – njegov jezik, ostavio neizbrisiv trag u rađanju potpunije slike o Bosni i Hercegovini i bosanskom jeziku.

Studija *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u Bosni i Hercegovini do 1914. godine* zapravo je prerađena i dopunjena magistarska radnja rahmetli Muhameda Šatora pod nazivom *Razvoj pravopisne norme u Bosni i Hercegovini do 1914. godine*, u kojoj se iz perspektive novih naučnih stanovišta, potpuno sukladno naučnim parametrima činjeničnosti i dokumentiranosti osvjetljuje jedan period razvoja jezika na bh. tlu. Ovdje treba naglasiti još jednom da je autor bez znanstvene isforsiranosti i dnevnapolitičke i nacionalnoromantičarske tendencioznosti, snagom činjenica i argumenata, dosadašnja naučna viđenja jezičke problematike s kraja 19. i početka 20. st. (kojih je, istina, u nekim segmentima bilo, nažalost, nedovoljno) uspio uistinu jasno i smjelo osporiti.

Ova knjiga pokazala je da je Bosna i Hercegovina, kao jedna od država na slavenskome jugu, u svojoj povijesti ostavila neizbrisiv trag u jezičkome stasanju jezika šireg južnoslavenskog, bolje rečeno štokavskog, odnosno novoštakavskog, ili središnjeg južnoslavenskog dijasistema, iako se u zvaničnim političkim istupima, pa čak i mnogim naučnim analizama, nastojao minimizirati njezin značaj, kao središnjeg prostora

novostvorenih standardnih jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca. Naravno, ma koliko se željela stvoriti jedna negativna slika o Bosni i Hercegovini, upravo njena sudbinska, *geografska središnjost*, makar i ne bila jedini fakat, dala joj je tapiju i na lingvističku prisutnost i lingvistički kuriozitet u odnosu na susjedne joj zemlje.

Studija *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u Bosni i Hercegovini do 1914. godine* sadrži pogled na jezička dešavanja na južnoslavenskome tlu u periodu standardizacije jezika / jezikā s posebnom pažnjom na razvoj pravopisa i njegova ujednačavanja na širem prostoru. Iako se ova studija sastoji iz deset poglavlja, ja bih se, po svojoj slobodnoj procjeni, usudio kazati da se sastoji iz triju većih cjelina, među kojima središnje mjesto pripada upravo onome poglavlju (ili poglavljima) koja se tiču lingvističkoga, povijesno-kulturnog i znanstvenog značaja *Gramatike bosanskoga jezika* iz 1890. godine. Prva i treća cjelina zapravo pokazuju period i stanje jezičkog stasanja u periodu prije *Gramatike* i vremenu poslije nje.

Muhamed Šator u ovome radu dotiče se nekih veoma zanimljivih pojava, a i sam nudi prinos lingvističkoj terminološko-metodološkoj osnovi dijahronijskog praćenja standarnojezičkog izraza na srednjem južnoslavenskom tlu. Tako će Šator 1866. godinu uzeti za početak stabilizacije književnojezičkog izraza u Bosni i Hercegovini, kada se, upravo po nalogu zvanične Porte, pojavljuju prvi štampani časopisi (*Bosanski prijatelj*, *Bosna*, a kasnije i *Sarajevski cyjetnik* te odranije *Bosanski vjestnik*) s iskazanim fonetskim principom pisanja, izuzev časopisa *Prijatelj* (koji se još uvijek koleba između etimološkog i fonetskog). To je period u kojem se može uočiti jezička zakonomjernost spomenutih časopisa s ciljem gramatičkog i pravopisnog zaokruženja. Svakako da je to period u kojem se osjećao, ali još uvijek bez definitivne, zvanične valorizacije, utjecaj Vuka Stefanovića Karadžića, čija se pravopisna reforma itekako oslanja na povijesni kontinuitet pisanja, za koji moramo ustvrditi da je svojim najvećim dijelom utemeljen na fonetskom principu, pa se, stoga, ne treba ni čuditi što će potom i biti prihvaćen kod južnoslavenskih naroda, izuzimajući, jedno vrijeme, hrvatsko insistiranje na etimologiji. Muhamed Šator pokazuje zašto u Bosni i Hercegovini najprije zaživiljava fonetski pravopis, utemeljen na jezičkom kontinuitetu i dijalekatskoj srodnosti: zbog tzv. južnog narječja Bosna i Hercegovina biva oslobođena borba za crkvenoslavenski jezik (što se dešavalо u Srbiji), te pošteđena različitih koncepcija zajedničkog idioma (kakve su, zbog dijalektske nehomogenosti, bile u Hrvatskoj) i rasprava o etimološkom i fonetskom pravopisu. Postoji, mislim, još nekoliko razloga koji su omogućili jezičku kompaktnost u Bosni i Hercegovini: središte novoštokavštine, ustaljenost jezičkog izraza u Bosni i Hercegovini u ostalim pisanim, pa i usmenim stvaralaštвима – alhamijado izraz, zapisi na bosančici, usmena književnost, a ne smije se zaboraviti da je upravo teritorij Bosne i Hercegovine bio prostor na kojemu je stasala novoštokavska folklorna koine, koja je omogućila, kako je to ustanovio Dalibor Brozović, stvaranje standardnojezičkog izraza na središnjem južnoslavenskom tlu.

U prvom dijelu ove knjige autor se bavi ponajviše problemom ortografije u Bosni i Hercegovini (što je, doduše, zastupljeno i u ostalom dijelu studije, mada treba istaknuti i autorovo insistiranje na proučavanju općih jezičkih tendencija iz perioda od 1866. do 1914) te pokušava rekonstruirati jezičku sliku iz perioda do 1890.

Međutim, Šator je u ovome pregledu išao i nešto šire te je sliku jezika spomenutih štampanih djela promatrao u kontekstu dotadašnjih književnojezičkih realizacija kod Bošnjaka (alhamijado literatura), Srba (jezik Pamućine, Čokorila, Skenderova), Hrvata (franjevačka književnost), ali se pozabavio i jezikom krajiških pisama i usmene književnosti.

Kroz prizmu historijskih i historiografskih fakata autor daje jedan veoma zanimljiv prijegled razvoja jezičkih tendencija (unutar kojih posebno promatra pravopisnu problematiku) u Bosni i Hercegovini prateći kontrastivnu ali i faktografsku analizu djela pa i društvenih pojava koje su bitno odredile karakter jezičkih zbivanja u datim djelima počevši od prvih štampanih časopisa i djela sa fonetskim pravopisom: *Bosanski prijatelj* (1850), *Bosanski vjestnik* (1866), *Sarajevski cvjetnik* (1868) te ostalih publikacija: *Naravoučenije o čoveku i njegovim dužnostima*, s posvetom veziru Osman-paši (1866), *Bukvar* (1867), *Prva čitanka* (1868), *Početnica za osnovne škole* (1883), *Prva čitanka za pučke škole* (1883) te napokon i *Gramatika bosanskoga jezika* (1890).

Važnost ovakvog prikaza ogleda se u tome što je autor u najkraćim crtama objasnio povijesne okolnosti koje su diktirale pojavljivane spomenutih djela što su, također, poslužila i za uočavanje najbitnijih gramatičkih i pravopisnih tendencija u Bosni i Hercegovini iz perioda prije pojave *Gramatike bosanskoga jezika*.

Već je rečeno da je, prema mome sudu, središnji fenomen kojim se bavi Muhamed Šator pojava *Gramatike bosanskoga jezika* iz 1890, koja je trebala biti objavljena već 1884., kad je izdato rješenje o štampanju ove knjige.

Autor će prvi put u našoj naučnoj javnosti progovoriti na temelju dokumenata pronađenih u arhivima, između ostalog, i o razlozima štampanja ove knjige. Naime, udžbenici koji su tada dolazili iz Hrvatske bili su puni uvredljivih sadržaja, pa je Zemaljska vlada naložila da se iz njih izbace pojedini tekstovi, a potom je donesena uredba da se sastavi udžbenik kojim će se koristiti svi učenici u Bosni i Hercegovini bez obzira na svoju nacionalnost. Ovim je poljuljana neutemeljena tvrdnja pojedinih historičara i lingvista, koja se održavala do danas, da je ova *Gramatika* izišla samo radi odbrane koncepcije bosanstva Benjamina Kallaya (koji, istina, termin bosanski jezik uzima kao *zvanični jezik zemlje* po kojoj je dobio i ime). Zbog uvredljivih sadržaja udžbenika koji su dolazili sa strane najprije je štampana *Početnica za osnovne škole* (1883) Ljuboja Dlustoša, a potom i *Gramatika bosanskoga jezika* (1890) Franje Vuletića.

Kad je riječ o imenu autora *Gramatike*, većina istraživača povodila se za diskutabilnom i neosnovanom tezom da njegovo ime nije upisano upravo zbog neutemeljenosti imena bosanski jezik i njegove ispolitiziranosti, o čemu je ponajviše pisao Mitar Papić, a poslije njega i drugi autori. Začudno je da je Papićeva hipoteza, koja nije uopće dokumentirana, dobila na značaju u radovima drugih znanstvenika koji se pozivaju na njegova neutemeljena stajališta. S druge strane, Muhamed Šator obrazložio je, opet dokumentirano i činjenično, da i ostali dotadašnji udžbenici nisu imali potpisana imena autora, pa se pita zašto je to baš čudno kad je u pitanju ovaj udžbenik. Osim toga, Šator donosi faksimil naslovne stranice *Gramatike bosanskoga jezika* na kojem se vidi recenzirani tekst Davorina Nemanića, koji je doradio čitav niz pitanja i postavki koje je dao Vuletić, te se upravo na toj stranici vidi da je Nemanić prekrižio i tako izbacio ime autora *Slovnice*, kako je udžbenik najprije bio naslovljen.

Šator se u nastavku radnje pozabavio izmjenama koje je uradio recenzent ovog udžbenika Davorin Nemanić, te je ustanovio i njegove smjelije intervencije. Sve je to Šator na zavidno jasan način, nizanjem faksimila rukopisa *Gramatike*, dokumentirao i potkrijepio, a u tekstu je pobrojao i ukazao na Nemaniceve dorade teksta. Ustinu, kako zapaža Šator, po broju redigiranih stavki i izmjena koje je sproveo kao recenzent, Nemanić se gotovo može smatrati koautorom ovoga udžbenika (pa je i to mogući razlog, kako smatra Šator, zašto nije navedeno ime autora). Zbog svega toga Nemanicu pripada značajno mjesto u konačnoj verziji ovoga udžbenika. Najbolji je primjer to što je on preimenovao *Slovincu jezika bosanskoga za srednja učilišta* u *Gramatiku jezika bosanskoga za srednje škole*. Naravno, broj ovakvih intervencija izrazito je velik. Nemanić je, upravo putem *Gramatike bosanskoga jezika*, utjecao na stabilizaciju gramatičke terminologije, na koju je ukazao i sam Šator.

Važnost je *Gramatike*, smatra Šator, i u tome što je ona omogućila daljnju izradu gramatičkih i pravopisnih priručnika ne samo u Bosni i Hercegovini već i šire, a najbolji je dokaz to što se nje, pri izradi *Gramatike za prvi razred srednjih škola* i *Gramatike za drugi razred srednjih škola*, koncepcijski, pa čak i po primjerima, držao i sam Aleksandar Belić. Međutim, njen značaj zasigurno je veći po tome što je omogućila i ustabilila dotadašnja gramatičko-pravopisna kolebanja u objavlјivanim časopisima. Ona je, osim toga, poslužila kao važan vodič u procesu standardiziranja jezika Bošnjaka. To se najbolji vidi po jeziku Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, jednog od najznačajnijih bošnjačkih autora iz tog vremena, koji se dosta kolebao između etimološkog i fonetskog pravopisa. Nakon izlaska *Gramatike* tih kolebanja kod Ljubušaka nema.

U nastavku studije, po mom sudu – u trećem dijelu, govori se o periodu nakon *Gramatike bosanskoga jezika*. Šator se u najvećem dijelu, nakon predočenih jezičkih strujanja u časopisima nakon 1890 – *Zori*, *Bošnjaku*, *Bosanskoj vili*, *Nadi* i dr. – bavi *Anketom o jeziku, pitanjima o govoru prostoga naroda*, pokrenutoj u Zemaljskom muzeju 1897, kada je bio planiran, također u organizaciji ove naučno-kulturne institucije u Bosni i Hercegovini, i filološko-etnografski kongres, koji se, nažalost, nije održao, premda je i sama *Anketa za spomenuti kongres* bila pokrenuta s ciljem dobijanja informacija o dijalekatskoj slici Bosne i Hercegovine.

Do danas nema ozbiljnijih lingvističkih osvrta na sprovedenu *Anketu*, izuzimajući onu koju je dao Muhamed Šator u ovoj studiji, nudeći informacije o onim pitanjima do kojih je uspio doći, a one se tiču prvenstveno jezičkih odlika mostarskoga govora. Podaci do kojih je uspio doći Šator od velike su važnosti prvenstveno za dijalektološka istraživanja iz perspektive dijahronije, ali su istovremeno dobar pokazatelj jezičkih strujanja i procesa standardiziranja bosanskog jezika u jednome dijelu Bosne i Hercegovine. I iz tog razloga ova studija zasluguje punu pažnju kulturne i naučne javnosti u Bosni i Hercegovini i šire, svugdje gdje se proučava proces standardizacije jezika na središnjem dijelu južnoslavenskih zemalja.

Studija Muhameda Šatora *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do 1914. godine* osvijetlila je jedno dosta zanemareno pitanje značaja Bosne i Hercegovine u procesima standardizacije jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca. Ona je pokazala koliko je u dosadašnjim istraživanjima procesa jezičke standardizacije nepravedno zapostavljen središnji prostor BiH, koji se nerijetko označavao periferijom.